

ИНСОНИЙЛИК

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ҒАЛАБАГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ

Ўзбекистоннинг Иккинчи жаҳон урушидаги иштирокини сабиқ Иттифоқ ҳалқ ҳўжалигининг турли тармоқлари республикага эвакуация қилинишида ва уларни ҳарбий изга солинишида ҳам кўрамиз, яъни уруш йилларида ўзбекистон армияни узлуксиз равишда қурол-аслаҳа, озиқ-овқат ва кийим-кечак билан таъминлайдиган марказга айланган.

Уруш даврининг энг мураккаб вазифаларидан бири иқтисодиётни ҳарбий изга солиш эди. Корхоналарнинг кўпчилиги дастлабки ойлардаёт фронтга маҳсулот бера бошлади. Масалан, 1941 йилнинг 10 сентяброда Сумдан Чирчиқка кўчириб келтирилган машинасозлик заводи ўқ-дори, қурол-яроғ ва жанговар техника учун зарур қисмлар, бир неча ойдан сўнг эса миномётлар ишлаб чиқара бошлади. 1941 йил 20 ноябрда Москва яқинидан Тошкентга В.Чкаловномидаги авиация заводи анжомлари юкланган эшелон етиб келди. Орадан 40 кун ўтганидан сўнг, 1942 йил 7 январда авиаосозлар ўзбекистонда биринчи ишлаб чиқарилган ПС-84 транспорт ва 1942 йил сентябрда эса янги Ли-2 номи билан яратилган самолётларни фронтга жўнатдилар, завод ишчилари баъзи кунлари 2-3 тадан ҳарбий самолёт ишлаб чиқарилар. Завод билан биргаликда юборилган инженер-техниклардан И.Т. Усакова, М.М. Кунакова, В.Н. Сивиц, С.М. Егоров ва маҳаллий миллат вакилларидан А. Ибрагимов, М. Шокиров, X.Шормухамедов, З. Самиков ва бошқалар елкама-елка туриб меҳнат қилдилар.

1942 йил бошларида бу заводга қўшимча яна 2 минга яқин маҳаллий аҳоли жалб қилинди. Шуни айтиш керакки, уруш йилларида сабиқ Иттифоқ миёсида ҳарбий машиналар фашистлар армиясидагига нисбатан кўп ишлаб чиқарилди. Албатта, бунда ўзбекистоннинг ҳам ҳиссаси салмоқлидир. Фронтга кўплаб жанговар техникалар, самолётлар етказиб бериш хақида ўзбекистон Ҳалқ Комиссарлари Кенгашининг 1942 йил 14-16 февралда қабул қилинган ПС-84 типидаги самолётлар ишлаб чиқариши кўпайтириш хақидаги қарори мухим аҳамият касб этди. Ушбу қарор урушнинг энг оғир дамларида фронт учун янада кўпроқ самолётлар етказиб беришга қаратилган эди.

1941 йилнинг ноябр ойи бошларида ўзбекистонга Ростовдан эвакуация қилинган Россельмаш заводи бир ҳафтадан кейин миномётлар учун миналар ишлаб чиқара бошлади. Ушбу заводнинг қурол-аслаҳалар, «Катюша» ва миномёт снарядларини ишлаб чиқариш режаларининг бажарилиши қатъий назоратда бўлиб, 1941 йил 18-28 декабря ўзбекистон Республикаси ҳукумати ва КП МҚ томонидан қабул қилинган қарорда ўз аксини топган эди.

1942 йил февралига келиб миномёт миналарининг биринчи партияси фронтга жўнатилди, бу қурол-яроғлар билан бир қаторда ўзбекистон ҳукумати фронт учун танклар ишлаб чиқариши ҳам кўпайтириши йўлга қўйиш масаласига эътибор қаратди ва 1943 йил 8 майга келиб, Чельябинск вилоятининг қурилиш корхоналарида ишлаш учун 11 700 нафар ўзбекистонлик жўнатилди, улардан сабиқ Иттифоқнинг тақсимоти бўйича вилоятнинг танк саноати қурилиши учун 1 050 нафар, кўмир саноати учун 1 500 нафар, қолганлари эса рангли металлар корхонасига, ўрмон кесиш ишларига ҳамда бошқа завод ва корхоналарга ишга юборилган.

1943 йил сентябрга келиб, Свердловск вилоятининг қурилиш корхоналарида 26 840 нафар Ўрта Осиё республикаларидан сафарбар этилган ишчи меҳнат қилди. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Россиянинг саноат ва фронт орти ҳудудлари билан бир қаторда Сибирга кон, қурилиш, саноат ва ўрмон кесиш ишларига 1945 йил ёзига қадар ўзбекистондан 155 000 нафар киши ишчи батальонлари сафига сафарбар этилган. Шунингдек, Қорақалпоғистондан 25 000 дан ортиқ ишга яроқли аҳоли Свердловск, Пермь, Горький, Оренбург каби шахарларнинг меҳнат батальонларида оғир ишларни бажарди.

Уруш сабабли ўзбекистонда меҳнатга яроқли аҳолининг сони қисқариб кетди. Масалан, Сурхондарё вилояти бўйича меҳнатга яроқли аҳолининг сони 1942 йилда 1941 йилдагига нисбатан 56 500 кишига камайди, улардан 40 000 нафарини ўсмирлар ташкил этар эди. Республика бўйича 1941-1942 йилларда ўзбекистонда меҳнатга яроқли колхозчиларнинг сони 20 фойзга, 1945 йилга келиб, 40 фойзгача қисқарди. Лекин шунга қарамасдан, ўзбек ҳалқи уруш йилларида ҳалқ ҳўжалигининг барча тармоқлари шикоат билан меҳнат қилди. Жўмладан, қашқадарёликлар давлатга жами 158 650 тонна пахта, 17 661 тонна ғалла, 15563,4 тонна гўшт ва бошқа қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари билан бирга, жуда кўп миқдорда пул, кийим-кечак етказиб бердилар.

Шундан сўнг ҳалқимиз бошига янада оғир кунлар, синовлар тушди, аммо матонатли юртошларимиз маҳқатли меҳнатлари эвазига 1944 йили 820 000 тонна пахта, фойз ҳисобида эса 101,4 фойз, 1945 йилда эса 824 200 тонна этишиди. Бу ўзбекистон ҳалқининг оғир ва шу билан бирга маҳқатли меҳнатининг натижаси эди. Ўзбекистон ҳалқи Иккинчи жаҳон урушининг ғалаба билан якунланиши учун бор имкониятларини ишга солди, фронт учун зарур бўлган ўқ-дори, ҳарбий техника ва бошқа анжомлар етказиб беришда тинимсиз меҳнат қилди. Натижада ўзбекистон 1941-1945 йиллардаги уруш давомида фронтга 2 100 та самолёт, 17 342 та авиамотор, 2 138 минг дона авиабомба, 17 100 та миномёт, 4 500 бирликдан иборат миналарни йўқ қилувчи қурол, 60 000 га яқин ҳарбий-кимёвий аппаратурга, 22 миллион дона мина ва 560 000 дона снаряд, 1 миллион дона граната, дала радиостанциялари учун 3 миллион радиолампа, қарийб 300 000 та парашот, 5 та бронепоезд, 18 ҳарбий-санитария ва ҳаммом-кир ювиш поезди, 2 200 та кўчма ошхона ва бошқа қўргина ҳарбий анжомлар етказиб берди. Булар ўзбек ҳалқининг оғир ва тинимсиз меҳнати, кўз қорачигидек асраб-авайлаб сакланган маблағлари эвазига юзага келган эди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида 1941 йил октябрiddan 1945 йил 1 июляга қадар 164 382 нафар ядрор аскар ва зобитлар даволаниш учун ўзбекистонга келтирилди, ғалабадан кейин 1945 йил июн ойининг охирига қадар 5 520 киши даволаниши давом эттирган. Ҳалқимиз ўша оғир йилларда турли йўналишлардаги барча топширикларни бажаришга ҳаракат қилди, бу ўзбек ҳалқининг сабр-тоқатли ва бардошли эканлигидан далолат эди. Ўзбекистон ҳалқи Республикада ижтимоий-иқтисодий аҳволнинг танглигига қарамасдан, фашистлардан озод этилган ҳудудларни тиклаш ва аҳолисига моддий-маънавий ёрдам кўрсатиш ишларида фаол қатнашдилар. Урушдан зарар кўрган районларда ҳалқ ҳўжалигини тиклаш З босқичда амалга оширилиши режалаштирилди.

1-босқич – 1941 йил охиридан 1943 йилнинг август ойига қадар, 2-босқич – 1943 йилнинг кузидан уруш охиригача, 3-босқич – 1946 йилдан 1950 йилгача бўлган даврни ўз ичига олади. Ўзбекистондан Ставрополь ўлкасига 1 220 та трактор, 50 та комбайн, 1 220 та плуг, 600 та сеялка, Краснодар ўлкасига эса 200 та автомашина, Украинага 350 та трактор ва 350 та плуг ва бошқа механизмлар юбориш белгиланди. Қишлоқ ҳўжалиги техникалари билан бир қаторда иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда ҳам ҳар томонлама ёрдам кўрсатилди. Жўмладан, Қорақалпоғистондан фақат 1943 йилнинг ўзида урушдан озод бўлган туманларга 1 100 бош қорамол, 14 500 та қўй-эчки жўнатилди, Навоий вилояти эса Украина, Беларусь, Россиянинг гарбий туманлари эса Украина, Беларусь, Россиянинг гарбий туманлари учун 1943 йилнинг охиридан 100 000 дан

ортиқ, 1944 йил ўрталарида келиб эса 150 000 бош қорак юртларига келиб қўй ва эчки юборди, шуниси таажжубларни, тажрибали ўзбекистонлик чорвадорлар ёрдам сифатида юборилаётган қўй ва эчкилар билан Россиянинг белгиланган ҳудудларигача бўлган масоғани пиёда босиб ўтган эдилар. Бу жуда катта жасорат эди, шунингдек, 1944 йил декабрида сурхондарёликлар 347 000 сўм пул, 636 бош қорамол, 230 бош от, минглаб қўй-эчки, 5 595 тонна ғалла, 100 минглаб кийим-кечак, бир неча 100 000 сўмлик техника воситаларини Ростов-Дон вилоятига ёрдам сифатида жўнатдилар. 1943 йил сентябррида бошқа соҳа мутахассислари каби ўзбекистондан 800 нафар шифокор Беларусь, Украина ва Россиянинг душмандан озод этилган ҳудудларида аҳолига тиббий ёрдам кўрсатиш учун юборилди. Биргина Тошкентда 20 га яқин госпиталь жойлашган бўлиб, улар 7 650 ўринни ташкил этар эди. Уруш йилларида Самарқандга 20 га яқин ҳарбий шифохона, Фарғона вилоятига эса уруш даврида кўчириб келтирилган 5 000 ўринга эга бўлган 16 та госпиталь фаолият кўрсатди. 1941 йилнинг ноябрда Москва вилоятидаги 2903-сонли госпиталь Наманган вилоятининг Поп туманига жойлаштирилди. Уруш йилларида ушбу вилоятига шундай госпиталлардан 19 таси кўчириб келтирилиб, барча ҳарбий госпиталлар республика ҳукумати томонидан жамоа ҳўжаликларига, туманларга бириктирилиб қўйилган эди.

Ўзбек ҳалқи бу билан чекланмади, фронт учун оғир меҳнат қилиш ва ўқ-дори, қурол-аслаҳа, кийим-бош ва озиқ-овқат билан таъминлаш қаторида уруш туфайли бошпанасиз қолиб, ўзбекистонга келтирилган оиласлар ва ота-онасиз қолган болаларни ўз бағрига олди. 1942 йил 19 марта гача эвакуация қилинган болаларни жойлаштири тўғрисидаги маълумот кўйидаги кўринишга келганди: 1941 ноябрдан ўзбекистонга таҳминан 22 000 бола эвакуация қилинган, шулардан 9 420 нафари болалар уйлари таркибида келган, болалар орасида мактаб ёшигача бўлганлар 2,5 фоизни, 14 ёшлилар 31 фоизни, 15-16 ёшлилар 48,5 фоизни, 17-18 ёшлилар 18 фоизни ташкил этарди. Кўчирилган болаларнинг ярмидан кўп (51 фоиз) ҳам онасидан, ҳам отасидан ажраган етим бўлиб, қолганларнинг ота-оналар урушда бўлган. 1945 йилда ўзбекистон вилоятларида ва Қорақалпогистонда 268 та болалар уйи мавжуд бўлиб, улардаги тарбияланувчилар сони 31 300 нафарни ташкил этади. Ҳолбуки, уруш арафасида республикада фақат 106 та болалар уйи мавжуд бўлиб, уларда 12 000 бола тарбияланарди.

Давлат томонидан болалар мұассасаларига ажратилган маблағлар етишмаётганлигини ҳисбага олиб, республиканинг кўпгина меҳнат жамоалари уларга кўлларидан келганича ёрдам беришни ўз зиммаларига олишди. Корхона ва ташкилотларда болалар уйларининг филиаллари ташкил этилиб, улар тўла-тўқис меҳнат жамоалари маблағи ҳисобидан таъминланди.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, Иккинчи жаҳон уруши бутун инсоният бошига улкан кулфатлар келтириди. Тинчлик ва адолат учун курашган давлатлар орасида ўзбекистоннинг ҳам бекиёс ўрин бор, десак, муболага қилмаган бўламиш. Урушнинг оғир йилларида ўзбек ҳалқининг асосий маънавий-ахлоқий хусусиятлари, унинг инсонпарварлиги ёрқин намоён бўлиб турди. Лекин тарихнинг ўйини ҳам, омониз жангут жадаллар ҳам, табиий оғатлар ва очлик ҳам халқимизнинг инсонийлик табиатига доғ туширолмади.

**Зинур БОЗОРОВ,
«Шон-шараф» музейи кичик илмий ходими**